

природоохоронних територій України. Основна мета створення такої організації – забезпечити координацію зусиль в галузі заповідної справи, оскільки окремі установи перебувають в підпорядкуванні різних державних органів та мають відмінності у юридичному статусі. Крім цього, зусилля Асоціації спрямовані на підвищення ефективності діяльності системи природоохоронних територій України в цілому.

За підтримки проекту НПП “Прип’ять-Стохід” увійшов до складу водно-болотних угідь міжнародного значення, Рамсарської трансграничної території “Стохід-Прип’ять-Простир”. Ця спільна україно-білоруська територія виявилася першим трансграничним угіддям на території не тільки України, але й СНД. Спеціалістами проекту було також підготовано проект менеджмент-плану для управління територією з новим природоохоронним статусом.

Проект багато зробив для підвищення популярності ПТ серед населення як місця, де можна відпочити та доторкнутися до чарівної природи. Для популяризації ПТ було проведено ряд заходів на пілотних територіях: турніри з сінокосіння низинних боліт “Українська косовиця”, фестиваль екстремального водного туризму “Поліська регата”, фестиваль ПТ “Парад парків”. Проект долучив українців до фотографування та фільмування ПТ, провівши фото- та відеоконкурси “Заповідна Україна”. Виставка кращих фотографій ПТ “Заповідна Україна” побувала у 7 регіонах, її відвідали більш ніж 5 тисяч людей.

Кожен рік за ініціативи проекту місцева громада та волонтери українських ПТ долучалися до акції “Чиста країна”. В рамках заходу у Міжнародний день охорони навколишнього природного середовища (5 червня) проект давав можливість усім бажаючим об’єднатися для прибирання рекреаційних ділянок ПТ, адже не всі туристи охайно прибирають за собою сміття, і не всі ПТ мають можливість власними силами тримати у належно-

му стані величезну територію. За 4 роки акція пройшла у 20 ПТ за участі близько 2 тисяч людей.

У 2010 р., Міжнародному році біорізноманіття, проєкт звернув увагу на проблеми збереження українського біорізноманіття на національному рівні за допомогою інформаційно-просвітницької кампанії “Ми вирізаємо їх з нашого життя”. Біг-борди та сіті-лайти із зображеннями зникаючих тварин та рослин були розміщені у 10 містах країни та вздовж основних автошляхів. Кампанія тривала 1,5 роки. Вперше в Україні питання збереження біорізноманіття отримало настільки широкий розголос.

“Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні” є першим подібним проєктом в Україні. Більшість з активностей проєкту здійснювалися в країні вперше. Багато доробок стали у нагоді як для окремих об’єктів ПЗФ, так і для системи управління ПТ в цілому.

Проект долучив до роботи багатьох партнерів, у тому числі наукові, державні установи, громадські організації, комерційні підприємства, представництва іноземних компаній в Україні, а також дав можливість користуватися кращими доробками світового досвіду організації управління ПТ. Завдяки роботі проєкту широкі верстви населення, діяльність яких не стосується ПЗФ, змогли дізнатися про заповідну природу нашої держави та зробити свій внесок у збереження біорізноманіття України.

Звичайно, одним рухом неможливо привести у дію велику систему. Але діяльність проєкту стала початком змін у практиці вітчизняної природоохоронної діяльності. Перші кроки зроблено, ПТ України взяли на озброєння нові, альтернативні можливості розвитку, змогли об’єднатися в Асоціацію і сьогодні мають можливість разом відстоювати власні інтереси. Цей процес неодмінно буде продовжуватися у напрямку розширення заповідних територій та підвищення якості роботи по охороні цінних природних ландшафтів України.

СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

С.Ю. Попович

Національний університет біоресурсів і природокористування України

THE FORMATION AND CURRENT STATUS OF NATURAL RESERVE FUND OF THE UKRAINE STEPPE ZONE. Popovych S.Yu. - Nature Reserves in Ukraine. 2012. 18 (1-2): 4-11. - The main dates in the history of the natural objects conservation in the Steppe zone of Ukraine are given in general features, beginning almost from the middle of the XVII century. The current state of categorical networks of the protected areas and the peculiarities of their structure for each administrative region in separately is analyzed in detail. The natural reserve index (3,9%) for this natural geographic area is shown for the first time.

Keywords: Nature Reserve Fund, the Steppe zone of Ukraine, natural reserve index.

СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ. Попович С.Ю. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 4-11. - У загальних рисах наводяться основні дати в історії заповідання природних об’єктів у степовій зоні України, починаючи майже із середини XVIII сторіччя. Детально аналізується сучасний стан категоріальних мереж природно-заповідного фонду та особливості їхньої структури окремо для кожної адміністративної області. Вперше виводиться показник заповідності (3,9%) для цього природно-географічного регіону. **Ключові слова:** природно-заповідний фонд, степова зона України, показник заповідності.

СТАНОВЛЕНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СЕТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА СТЕПНОЙ ЗОНЫ УКРАИНЫ. Попович С.Ю. - Заповідна справа в Україні. 2012. 18 (1-2): 4-11. - В общих чертах приведены основные даты в истории заповедания природных объектов в степной зоне Украины, начиная почти от середины XVIII века.

Детально аналізується сучасне становище категоріальних мереж природно-заповідного фонду та особливості їх структури окремо для кожної адміністративної області. Вперше приведено показувач заповідності (3,9%) для даного природно-географічного регіону.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, степна зона України, показувач заповідності.

Одним із актуальних завдань сучасної охорони живої природи України є детальний аналіз мережі її ПЗФ в цілому та окремих природно-географічних регіонів, серед яких за ступенем деградації ландшафтів і загроз біорізноманіттю степова зона, безперечно, потребує першочергової уваги. Тому об'єктами нашого огляду були природні та штучно створені території ПЗФ, а також їхня мережа. Відповідно предметом досліджень став аналіз історії формування та сучасного стану мережі ПЗФ Степу України, виявлення її особливостей для кожного адміністративного регіону щодо ступеня збереження рослинного покриву, насамперед дендрорізноманіття, яке в цьому екологічно екстремальному для нього регіоні, на нашу думку, потребує першочергового збереження. Для досягнення результатів такого аналізу був використаний системний підхід. Зокрема, застосування історико-наукового методу дозволило побудувати хронологічний ряд подій. Відбір об'єктів ПЗФ виключно для степової зони здійснювався на основі фізико-географічного районування України (Маринич та ін., 2003). Із числа відібраних виділялися об'єкти ПЗФ, для яких пріоритетом є збереження рослинного світу. Аналіз потребував і арифметичного опрацювання показників кількості природно-заповідних територій у мережі та їх площ, а також виведення загального показника заповідності для степової зони України, що досі не було зроблено. Інформаційний матеріал для опрацювання був використаний із офіційних статистичних зведень Мінприроди України, передусім його Державної служби заповідної справи і державних управлінь охорони навколишнього природного середовища в областях степової зони, численних довідкових, кадастрових і наукових бібліографічних джерел (Заповідна..., 1996; Заповідні..., 1999, 2009; Природно-заповідний..., 1999, 2005, 2008, 2009; Донбас..., 2003; Леоненко та ін., 2003; Державний..., 2006; Екологічна..., 2006, 2007, 2008; Реєстр..., 2006 та інші), а також польових описів, отриманих автором під час періодичних експедицій в регіон досліджень протягом останніх 30 років.

Далі на основі всебічного опрацювання літературних відомостей (Грищенко, 2000; Сівак, Солодкий, 2001; Борейко, 2002; Заповідна..., 2002, 2003, 2005; Ковальчук, 2002; Основи..., 2002; Управління..., 2002; Попович, 2007 та ін.) в хронологічному порядку, починаючи із XVIII сторіччя, наводимо основні події, які відбулися у процесі становлення мережі територій та об'єктів ПЗФ степової зони України.

Умовні скорочення до тексту і таблиць 1 і 2: К – категорія, П – підкатегорія, ф – філіал, сч – степова частина. У чисельнику кількість об'єктів ПЗФ, у знаменнику площа (га), яку вони займають. АРК – Автономна Республіка Крим, БЗ – ботанічний заказник, БПП – ботанічна пам'ятка природи, БС – ботанічний сад, БсЗ – біосферний заповідник, ГЗ – гідрологічний заказник, ГеПП – геологічна пам'ятка природи, ГіПП – гідрологічна пам'ятка природи, ДнО – Дніпропетровська область, ДО

– Донецька область, ДП – дендрологічний парк, ЕЗ – ентомологічний заказник, ЗГЗ – загальногеологічний заказник, ЗЗЗ – загальнозоологічний заказник, ЗО – Запорізька область, ЗП – зоологічний парк, ЗПП – зоологічна пам'ятка природи, ЗУ – заповідне урочище, ІЗ – іхтіологічний заказник, КіО – Кіровоградська область, КПП – комплексна пам'ятка природи, КСЗ – карстово-спелеологічний заказник, ЛнЗ – ландшафтний заказник, ЛО – Луганська область, ЛсЗ – лісовий заказник, МО – Миколаївська область, НААН – Національна академія аграрних наук України, НПП – національний природний парк, ОЗ – орнітологічний заказник, ОО – Одеська область, ПЗ – природний заповідник, ПЗФ – природно-заповідний фонд, ПО – Полтавська область, ПП – пам'ятка природи, ППСМ – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, РЛП – регіональний ландшафтний парк, ХаО – Харківська область, ХеО – Херсонська область.

XVIII століття: 1735 р. – за часів існування Запорізької Січі кіш спеціальним указом з оборонних міркувань взяв під охорону лісове урочище на Монастирському острові на Дніпрі; 1760 р. – кошовий отаман Олексій Білицький просив гетьмана Кирила Розумовського заборонити козакам Лівобережної України вирубувати ліси на кордонах Запорізької Січі; 1764 р. – Запорізький кіш заборонив вирубування дерев в межах Монастирського острова на Дніпрі; 1765 р. – Запорізький кіш у виключно естетичних цілях взяв під охорону деякі ліси Монастирського острова на Дніпрі; 1790 р. – у Дніпропетровську заснували парк, нині – ППСМ “Парк ім. Т.Г. Шевченка”;

XIX століття: 1820 р. – засновано Онуфріївський ППСМ на Кіровоградщині; 1843 р. – вперше у степовій зоні створено Великоанадольський лісовий масив, який вважають коліскою степового лісорозведення; 1850 р. – створено Кардамичівський ППСМ на Одещині; 1867 р. – вірогідно запроєктовано Одеський БС; 1874 р. – в Асканії-Новій були закладені перші вольєри для птахів; 1877 р. – створено ППСМ “Хутір Надія” на Кіровоградщині; 1880 р. – в Одесі засновано БС (вірогідно запроєктований в 1867 р.); 1882 р. – створено Мостівський ППСМ на Миколаївщині; 1883 р. – у Східній Україні стала заповідною ділянка цілинного степу (загороджені вісім десятин), виділена графом Ф.Е. Фальц-Фейном на своїй землі, де утримували степові види тварин; 1884 р. – прийняті загальні правила риболовлі в Росії, якими передбачалося створення спеціальних місць (заказників), наприклад в дельті Дніпра, в середній частині русла Сіверський Донець для охорони видів риб, на Луганщині створено Деркульську заповідну ділянку, яка проіснувала до 1916 р.; 1887 р. – Ф.Е. Фальц-Фейн створив зоологічний та ботанічний парки в Асканії-Новій; 1889 р. – стала заповідною ділянка цілинного степу “Кролі”, виділена на приватній землі графом Ф.Е. Фальц-Фейном; 1890 р. – Ф.Е. Фальц-Фейн створив природознавчий музей в Асканії-Новій; 1892 р. – відомий ґрунтознавець

В.В. Докучаєв для наукових спостережень на площі 12 га виділив Старобільську степову ділянку, яка нині входить до БЗ загальнодержавного значення “Юницький”; 1893 р. – М.Л. Давидов заклав ДП “Веселі Боковеньки” на Кіровоградщині; 1898 р. – Ф.Е. Фальц-Фейн та Й.К. Пачоський для постійних досліджень виділили ділянки цілинного степу в 500 і 120 десятин (пізніше ще 45 десятин) в околицях Асканії-Нової; всі ці ділянки мали буферні зони і збереглися до нині, тому цей рік є офіційною датою заснування заповідника в Асканії-Новій;

XX століття: 1901 р. – у місті Миколаїв засновано ЗП; 1910 р. – Мелітопольське товариство мисливців орендувало Бердянське лісництво, в якому заборонило повністю браконьєрство; 1914 р. – Хортицьке товариство охоронців природи, як історичні пам’ятки, взяло під охорону дніпровські скелі біля сіл Кічкас і Хортиця, кручі острова Хортиця, старі дуби; 1919 р. – прийнято декрет “Про оголошення колишнього маєтку Ф.Е. Фальц-Фейна “Асканія-Нова” народним заповідним парком”; 1921 р. – створено перший державний степовий заповідник “Асканія-Нова”; 1922 р. – створено Одеський ЗП; 1924 р. – на Херсонщині створено державний заповідник “Каховські плавні”; 1926 р. – утворено заповідники місцевого значення “Хомутовський степ” і “Білосарайська коса”; 1927 р. – започатковано створення Чорноморського заповідника, утворено заповідник “Кам’яні Могили” місцевого значення, а також ППСМ “Парк ім. М. Горького” у місті Мелітополі; 1928 р. – утворено заповідник “Михайлівська цілина” місцевого значення; 1931 р. – створено Дніпропетровський БС; 1938 р. – заповідник місцевого значення “Хомутовський степ” набув статусу обласного значення; 1940 р. – урядом республіки затверджено положення та створено Управління по заповідниках, зоопарках та зоосадах при РНК УРСР, якому передали у підпорядкування Чорноморський та Азово-Сиваський заповідники; ДП “Веселі Боковеньки” був затверджений у статусі державного природного заповідника республіканського значення; 1947 р. – заповідникам “Хомутовський степ”, “Кам’яні Могили”, “Стрільцівський степ” та “Михайлівська цілина” надано статус республіканського значення; вийшло розпорядження Головного управління заповідників, зоопарків та зоосадів про підготовку Великоанадольського лісу до заповідання; 1948 р. – прийнято урядову постанову “Про хід відновлення державних заповідників УРСР”, якою колись незаконно відібрані землі повернули Азово-Сиваському заповіднику; 1949 р. – прийнято урядову постанову “Про охорону природи на території Української РСР”, якою заборонялося розорювати цілині степи та вирубувати старі дерева; 1952 р. – створено ППСМ “Гостра Могила” у місті Луганську; 1956 р. – створено ППСМ “Дружба” в Луганській області; 1957 р. – Азово-Сиваський заповідник був реорганізований у державне заповідно-мисливське господарство; 1961 р. – постановою Ради Міністрів УРСР створено Український степовий державний заповідник шляхом об’єднання заповідників “Хомутовський степ”, “Михайлівська цілина”, “Кам’яні Могили” і “Стрільцівський степ”; 1964 р. – створено Донецький БС; 1968 р. – за обґрунтуванням Академії наук УРСР і клопотанням Державного комітету охорони природи

Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР”, згідно з якою був створений Луганський державний заповідник, до якого приєднали відділення “Стрільцівський степ”; 1973 р. – постановою Ради Міністрів УРСР створено філіал Чорноморського державного заповідника “Дунайські плавні”; 1975 р. – до території Луганського державного заповідника було приєднано відділення “Провальський степ”. Водно-болотні угіддя Чорноморського і “Дунайські плавні” державних заповідників та Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства були оголошені об’єктами Рамсарської конвенції; створено Криворізький БС; 1978 р. – до території Кримського заповідно-мисливського господарства долучається філіал “Лебедині острови”; 1981 р. – постановою Ради Міністрів УРСР на базі філіалу створено окремий державний заповідник “Дунайські плавні”; 1985 р. – сесією Координаційної Ради ЮНЕСКО вирішено видати сертифікат державним заповідникам Чорноморському та “Асканія-Нова” на включення їх до світової мережі біосферних резерватів; 1988 р. – до території Українського степового державного заповідника приєднано відділення “Крейдова флора”; 1990 р. – постановою Ради Міністрів УРСР створено Дніпровсько-Орільський державний заповідник; 1993 р. – створено БС3 – Чорноморський і “Асканія-Нова”, Азово-Сиваський НПП; 1994 р. – Верховна Рада України затвердила Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні (“Заповідники”), якою передбачалося створити Луганський БС, Дніпропетровський, Донецький і Запорізький ЗП; 1996 р. – створено ПЗ “Сланецький степ”; 1997 р. – створено НПП “Святі Гори”; Кабінет Міністрів України затвердив Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (“Дніпро”), якою передбачалося створити Дніпропетровський, Донецький та Запорізький ЗП; проведена перша загальнодержавна інвентаризація степів, у результаті якої виділили 478 степових ділянок, для більшості яких запропонували створити території та об’єкти ПЗФ (Національна..., 1997); 1998 р. – створено Казантипський і Опукський ПЗ; Дунайський БС3 був включений до складу світової мережі біосферних резерватів, цим же рішенням створений румунсько-український біосферний резерват “Дельта Дунаю”.

XXI століття: 2000 р. – Міжнародним координаційним комітетом з програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера” прийнято рішення про видачу відповідного диплому Дунайському БС3; 2004 р. – розширено території Дунайського БС3 і Луганського ПЗ; 2005 р. – збільшено площу історично відомого БЗ “Юницький”; 2006 р. – створено НПП “Великий Луг”; розпочато роботи щодо створення у ДО НПП “Дружківський кам’яний ліс”; 2008 р. – створено Нижньодністровський НПП; 2009 р. – створено НПП – “Білобережжя Святослава”, “Бузький Гард”, “Джарилгацький”, “Меотида”, “Сіверсько-Донецький” (нині його становлення призупинено) і “Чарівна гавань”; 2010 р. – створено НПП “Олешківські піски”, Приазовський і “Тузловські лимани”.

Кількісний і якісний склад мережі природно-заповідних територій степової зони України станом на 2011 р.

Таблиця 1.
Мережа природно-заповідних територій степової зони України

К/П	Адміністративні регіони											Всього
	АРК (сч)	ДнО	ДО	ЗО	КиО (сч)	ЛЮ	МО (сч)	ОО (сч)	ПО (сч)	ХаО (сч)	ХеО	
БсЗ	-	-	-	-	-	-	ф	1	-	-	2	3+ф
	-	-	-	-	-	-	2741,0	46402,9	-	-	139821,4	188965,3
ПВ	2+ф	1	1	Ф	-	1	1	-	-	-	-	6+ф
	11654,4	3766,2	3033,2	100,0	-	5403,0	1675,7	-	-	-	-	25632,5
НПП	1	-	2	2	-	1	2	2	-	-	3	13
	10900,0	-	61310,0	94882,9	-	7007,0	41361,3	23333,0	-	-	70174,4	308968,6
РПП	1	1	6	1	-	1	4	2	-	-	-	16
	120,0	4917,9	15748,0	1025,0	-	14011,0	36632,6	15320,0	-	-	-	87774,5
З	12	66	49	208	33	54	48	24	21	89	21	625
	35610,7	37556,1	12271,6	52558,4	1616,3	47184,9	11257,5	5822,5	12613,0	17227,7	61573,8	295292,5
БЗ	3	15	20	95	13	14	10	5	3	25	7	210
	710,0	1211,0	1499,3	2814,2	521,4	2928,2	435,5	1553,7	811,0	1798,1	904,0	15186,4
ГЗ	-	1	-	1	-	2	6	-	4	8	-	22
	-	22,0	-	19000,0	-	4293,0	1978,0	-	1149,0	740,8	-	27182,8
ЕЗ	-	4	5	45	1	4	-	2	-	41	-	102
	-	462,1	23,4	1109,9	4,3	72,6	-	40,0	-	285,7	-	1998,0
ЗГЗ	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-	3
	-	-	100,0	1383,0	-	-	-	-	-	14,6	-	1497,6
ЗЗЗ	-	1	-	4	3	15	-	3	1	3	3	33
	-	287,0	-	1260,8	537,3	33428,5	-	966,0	785,0	1187,2	22783,0	61234,8
В	-	2	-	-	-	4	2	-	-	-	-	8
	-	422,0	-	-	-	940,5	102,5	-	-	-	-	1465,0
КСЗ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ЛнЗ	6	30	10	55	14	7	15	12	13	4	7	173
	7032,7	30283,0	3047,7	25641,5	465,9	3174,8	3500,8	2864,4	9868,0	12097,2	4442,9	102418,9
ЛсЗ	1	8	8	4	-	7	13	1	-	3	2	47
	172,0	3977,0	6718,0	532,0	-	2327,3	5310,7	8,4	-	589,0	1732,0	21366,4
ОВ	2	5	5	3	2	1	2	1	-	4	2	27
	27696,0	892,0	883,2	817,0	87,4	20,0	330,0	390,0	-	515,1	31711,9	63342,6
ПлЗ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ПП	13	51	36	78	12	61	44	48	2	24	30	399
	1747,0	429,9	499,8	918,2	56,4	3982,6	220,8	28,2	37,0	969,8	26,1	8915,8
БПП	-	34	10	45	7	20	22	45	1	20	22	226
	-	288,2	368,2	195,9	21,4	3762,2	170,8	23,1	3,4	300,6	6,6	5140,4
ГлПП	3	13	14	12	2	15	7	2	-	-	1	69
	12,0	106,5	50,2	88,3	7,0	77,0	21,8	5,0	-	-	0,5	368,3
ГіПП	9	2	9	-	2	22	14	1	-	2	4	65
	1730,0	1,5	71,2	-	10,0	13,7	28,1	0,1	-	8,0	5,0	1867,6
ЗПП	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3	4
	-	-	5,0	-	-	-	-	-	-	-	14,0	19,0
КПП	1	2	2	21	1	4	1	-	1	2	-	35
	5,0	33,7	5,2	634,0	18,0	129,7	0,1	-	33,6	176,3	-	1035,6
ЗУ	4	3	12	2	25	18	13	1	2	1	10	91
	1030,0	466,4	800,7	95,0	1187,8	3023,6	3656,7	7620,0	443,0	734,0	942,0	19999,2
Ра- зом	33	122	106	291	70	136	112	78	25	114	66	1153
	61062,1	47136,5	91663,3	149579,5	2860,5	0612,1	97545,6	98526,6	13093,0	18931,5	272537,7	933548,4

відображений у таблиці 1. Розглянемо окремо кожну категоріальну мережу.

Мережа біосферних заповідників. Нині у степовій зоні України функціонують три БсЗ (“Асканія-Нова”, Чорноморський і Дунайський), які містяться переважно у ХеО та ОО і займають 188965,3 га площі. Із них два БсЗ із переважанням водно-болотних угідь міжнародно-

го значення, які охороняються Рамсарською конвенцією. В одному БсЗ (“Асканія-Нова”) переважає степовий тип рослинності. У цих об’єктах дуже мало лісів. Єдиним компактним масивом є “Волижин ліс” Чорноморського БсЗ, у якому унікальними ценозами є дніпровськоберезові гаї та переліски. У цілому у БсЗ степової зони України лісові екосистеми займають 1280 га.

Мережа природних заповідників. У межах дослідженого регіону мережу ПЗ створюють шість окремих об'єктів (Дніпровсько-Орільський, “Сланецький степ”, Казантипський, Луганський, Опукський, Український степовий) і один філіал (“Лебедині острови” Кримського ПЗ), які займають площу 25632,5 га і знаходяться у АРК та чотирьох областях.

П'ять адміністративних областей (КиО, ОО, ПО, ХаО, ХеО) степової зони не представлені ПЗ. У більшості ПЗ переважає степовий тип рослинності, лише лісовими вважаються Дніпровсько-Орільський та відділення “Станічно-Луганське” Луганського ПЗ, а водно-болотним – “Лебедині острови”. У степових ПЗ помітну роль у рослинному покриві відіграє чагарниковий тип рослинності. Серед лісових екосистем переважають заплавні листяні ліси Дніпра та Сіверського Дінця, рідше штучні соснові насадження. У цілому у ПЗ степової зони України лісові екосистеми займають 2739 га, що удвічі більше, ніж у БЗ.

Мережа національних природних парків. Мережа НПП степової зони України представлена 13 об'єктами, які розміщуються у АРК (“Чарівна гавань”), ДО (“Меотиди”, “Святі Гори”), ЗО (“Великий Луг”, Приазовський), ЛО (Сіверсько-Донецький), МО (“Білобережжя Святослава”, “Бузький Гард”), ОО (Нижньодністровський, “Тузловські лимани”), ХеО (Азово-Сиваський, “Джарилгацький”, “Олешківські піски”). Досі не створені НПП у ДнО, степових частинах КиО, ПО та ХаО. У більшості НПП переважають водно-болотний та степовий типи рослинності, лісовими вважаються такі НПП: “Святі Гори”, Сіверсько-Донецький і частково “Олешківські піски”. Найбільші площі лісів представлені в НПП “Святі Гори” (39585 га). Загалом ліси НПП займають 69879 га. Таким чином, в цілому ліси та інше дендрорізноманіття регіону досліджень охороняється переважно в НПП.

Мережа регіональних ландшафтних парків. У степовій зоні України налічується 16 РЛП, що займають площу 87774,5 га. Найбільше РЛП у ДО (6) та МО (4). За найбільшою зайнятою площею вони розподілилися так: степова частина МО має 36632,6 га під РЛП, ДО – 15748 га, а степова частина ОО – 15320 га. Відсутні РЛП лише у КиО, ХеО та степових частинах ПО і ХаО. В основному мережа РЛП представлена водно-болотними угіддями загальнодержавного та регіонального значення, а також степовим типом рослинності. Фрагментарно ліси зростають лише в деяких заповідних об'єктах Донецького кряжу.

Мережа заказників. Вони створюють найбільш розгалужену категоріальну мережу природно-заповідних територій степової зони України. Тут налічується їх 625 одиниць, що в цілому займають загальну площу 295292,5 га. Серед заказників найбільше БЗ (210), ЛнЗ (173) та ЕЗ (102), а ЛсЗ лише 47. Найбільша кількість заказників у ЗО (208), степовій частині ХаО (89) та ДнО (66). За найбільшою зайнятою площею вони розподілилися так: ХеО має 61573,8 га заказників, ЗО – 552558,4 га, ЛО – 47184,9 га. Рослинний світ відповідно найкраще представлений у БЗ, ЛнЗ і ЛсЗ. У розрізі адміністративних областей найбільше БЗ у ЗО (95), степовій частині ХаО (25) та ДО (20), ЛнЗ – ЗО (55), ДнО (30) і степовій частині МО (15), ЛсЗ – степовій частині МО (13), по вісім об'єктів у ДнО і ДО. Саме заказники разом із ПП загальнодержав-

ного значення відіграють велику роль в охороні степової рослинності. У цих категоріях степова рослинність є домінуючою і займає лише 3187 га. Загальною особливістю ПЗФ степової зони України є відсутність КСЗ та ПЛЗ.

Мережа пам'яток природи. На другому місці за кількістю об'єктів ПЗФ знаходяться ПП (399), які займають загальну площу 8915,8 га. Серед них найбільше БПП (226), ГеПП (69) та ГіПП (65), а ЗПП налічується лише чотири: ДО (1) і ХеО (3). Найбільша кількість ПП у ЗО (78), ЛО (61) та ДнО (51). За найбільшою зайнятою площею вони розподілилися так: ЛО має 3982,6 га під ПП, степова частина АРК – 1747 га, степова частина ХаО – 969,8 га. Рослинний світ відповідно найкраще представлений у БПП і КПП (35). Серед адміністративних областей найбільше БПП у ЗО (45), степовій частині ОО (45) та ДО (34), КПП – ЗО (21), ЛО (4) і по два об'єкти у ДнО, ДО та степовій частині ХаО.

Мережа заповідних урочищ. Ця категорія ПЗФ у степовій зоні представлена 91 об'єктом, які займають площу 19999,2 га. Найбільша кількість їх у степовій частині КиО (25), ЛО (18) та степовій частині МО (13). Однак за найбільшою зайнятою площею вони розподілилися так: степова частина ОО має 7620 га під ЗУ, степова частина МО – 3656,7 га, ЛО – 3023,6 га. Лише по одному ЗУ є у степових частинах ОО і ХаО.

Кількісний і якісний склад мережі штучних об'єктів ПЗФ степової зони України станом на 2011 р. відображений у таблиці 2. Як видно з неї, жодна із адміністративних областей репрезентативно не забезпечена всіма категоріями штучних заповідних парків.

Мережа ботанічних садів представлена п'ятьма об'єктами (Дніпропетровський, Криворізький і “Дендрологічний парк” (ДнО), Донецький та Одеський), а також одним філіалом “Новокаховське” Нікітського БС – Національного наукового центру НААН України, які займають площу 1115,9 га. Тому доцільно створити щонайменше по одному БС в ЗО і ЛО, а також у степових частинах АРК, КиО, МО, ПО і ХаО.

Мережа дендрологічних парків представлена шістьма об'єктами, тобто по одному у ДнО, ЗО, ХеО, степових частинах АРК, КиО і ХаО, які займають площу 357,2 га. Найбільшу площу (109 га) займає ДП “Веселі Боковеньки” (КиО). Тому доцільно створити щонайменше по одному ДП в ДО, ЛО, а також степових частинах МО, ПО і ОО.

Мережа парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Найбільш розширеною у степовій зоні України є мережа ППСПМ, яка представлена 90 об'єктами, що займають загальну площу 1914,2 га. Із них найбільше ППСПМ створено у степових частинах МО (19) і ОО (18), а також ЗО (15), однак найбільшу площу займають одеські ППСПМ (476,1 га). Лише по одному ППСПМ є у ДО та степовій частині АРК. Досі не створено ППСПМ у степових частинах ПО і ХаО.

Мережа зоологічних парків. У степовій зоні України є лише три ЗП – це Миколаївський, Одеський і “Таврія” (290 га) в ЗО, які в цілому займають площу 390,5 га. У зв'язку з цим доцільно створити щонайменше по одному ЗП в ДнО, ДО, ЛО, ХеО, а також степових частинах

Таблиця 2.

Мережа штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду степової зони України

Категорія	Адміністративні регіони											Всього
	АРК (сч)	ДнО	ДО	ЗО	КиО (сч)	ЛЮ	МО (сч)	ОО (сч)	ПО (сч)	ХаО (сч)	ХеО	
БС		3	1					1			ф	5+ф
		135,0	203,0					16,0			761,9	1115,9
ДП	1	1		1	1					1	1	6
	3,2	2,8		7,5	109,0					51,5	183,2	357,2
ППСПМ	1	8	1	15	6	9	19	18			13	90
	23,0	462,5	1,5	154,3	156,8	253,9	212,8	476,1			173,3	1914,2
ЗП				1			1	1				3
				290,0			23,0	6,5				390,5
Разом	2	12	2	17	7	9	20	20	0	1	14	104
	26,2	600,3	204,5	451,8	265,8	253,9	235,8	498,6	0,0	51,5	1118,4	3706,8

АРК, КиО, ПО і ХаО. У степовій частині ПО штучних заповідних парків немає.

Далі розглянемо особливості мережі ПЗФ в розрізі адміністративних регіонів степової зони України.

Автономна Республіка Крим. Мережа природно-заповідних територій степової частини АРК представлена 33 окремими об'єктами, котрі займають 61062,1 га. Найбільша кількість ПП (12). Серед головних категорій ПЗФ є два ПЗ (Казантипський, Опукський і філіал Кримського “Лебедині острови”), один НПП (“Чарівна гавань”), один РЛП (Каліновський). Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких було передусім збереження рослинного світу, налічуються лише три БЗ, шість ЛнЗ, один ЛсЗ, одна КПП і чотири ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена лише одним ДП та одним ППСПМ загальною площею 26,2 га. На цій території немає БсЗ, ГЗ, ЕЗ, ЗГЗ, ЗЗЗ, ІЗ, КСЗ, ПлЗ і ЗПП, БС і ЗП.

Дніпропетровська область знаходиться повністю в степовій зоні України і займає площу 3192 тис. га, у тому числі землі лісового фонду становлять 192,4 тис. га, із них вкриті лісовою рослинністю 164,3 тис. га, а лісистість області складає 5,1%. Більша частина земель антропогенно трансформована. У таких умовах дуже складним є питання виявлення і заповідання природних територій і об'єктів. У той же час показник заповідності за останні п'ять років зріс з 1,1% до 1,7%. Отже, нині мережа природно-заповідних територій ДнО представлена 122 окремими об'єктами, котрі займають 47136,5 га, з яких загальнодержавного значення – 30 об'єктів. Найбільша кількість (66) заказників. Серед головних категорій ПЗФ є один ПЗ (Дніпровсько-Орільський), один РЛП. Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 15 БЗ, 30 ЛнЗ, вісім ЛсЗ, 34 БПП, дві КПП і три ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена аж трьома БС, одним ДП та вісьмома ППСПМ загальною площею 600,3 га. У ДнО досі немає БсЗ, НПП, ЗГЗ, КСЗ, ПлЗ, ЗПП і ЗП.

Донецька область. Її територія знаходиться повністю в степовій зоні України, хоча за типами екологічних умов Донецький кряж має добре виражений лісостеповий характер. Мережа природно-заповідних територій ДО

представлена 106 окремими об'єктами, котрі займають 91663,3 га. Із них загальнодержавного значення – 21 одиниця. Найбільша кількість (49) заказників. Серед головних категорій природно-заповідних територій є один ПЗ (Український степовий), два НПП (Святі Гори”, “Меотида”) та шість РЛП. Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 20 БЗ, 10 ЛнЗ, вісім ЛсЗ, 10 БПП, дві КПП і 12 ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена лише одним БС та одним ППСПМ загальною площею 204,5 га. Показник заповідності області становить 3,46%. За останні шість років він зріс з 3,04% до 3,04%. У ДО досі немає БсЗ, ГЗ, ЗЗЗ, ІЗ, КСЗ, ПлЗ, ДП і ЗП.

Запорізька область знаходиться повністю в степовій зоні України. Більша частина земель антропогенно трансформована. У таких умовах дуже складним є питання виявлення і заповідання природних територій і об'єктів. Однак, нині мережа природно-заповідних територій ЗО все-таки представлена 291 окремими об'єктом, що займають 149579,5 га. Із них загальнодержавного значення – 23 об'єкти. Найбільша кількість (208) заказників. Серед головних категорій ПЗФ є один філіал ПЗ (“Кам'яні Могили” Українського степового ПЗ), два НПП (“Великий Луг”, Приазовський) та один РЛП (“Панай”). Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 95 БЗ, 55 ЛнЗ, чотири ЛсЗ, 45 БПП, 21 КПП і два ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена одним ДП, 15 ППСПМ та одним ЗП загальною площею 451,8 га. Показник заповідності 4,46%, який ще чотири роки тому становив 2,65%. У ЗО досі немає БсЗ, ІЗ, КСЗ, ПлЗ, ГіПП, ЗПП і БС.

Кіровоградська область. Мережа природно-заповідних територій степової частини КиО представлена 70 окремими об'єктами, котрі займають 2860,5 га. Майже половина об'єктів – це заказники (33). Серед об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 13 БЗ, 14 ЛнЗ, сім БПП, одна КПП і 25 ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена лише одним ДП та шістьма ППСПМ загальною площею 265,8 га. Степова частина території області немає досить багатьох категорій

ПЗФ, зокрема БсЗ, ПЗ, НПП, РЛП, ГЗ, ЗГЗ, ІЗ, КСЗ, ЛсЗ, ПлЗ, ЗПП, БС і ЗП.

Луганська область. Її територія знаходиться повністю в степовій зоні України. Більша частина земель антропогенно трансформована. Нині мережа природно-заповідних територій ЛЮ представлена 136 окремими об'єктами, що займають 80612,1 га, з яких загальнодержавного значення – сім об'єктів. Найбільша кількість тут ПП (61). Серед головних категорій ПЗФ є один ПЗ (Луганський), один НПП (“Сіверсько-Донецький”) та один РЛП (Біловодський). Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 14 БЗ, сім ЛнЗ, сім ЛсЗ, 20 БПП, чотири КПП і 18 ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ ЛЮ представлена лише дев'ятьма ППСМ загальною площею 253,9 га. Показник заповідності за останні п'ять років зріс з 2,5% до 3,1% за рахунок оголошення у 2011 р. чотирьох нових заказників місцевого значення: одного ЛсЗ “Передільський” площею 126,5 га і трьох БЗ: “Великоцький” площею 252,7 га, “Урочище Розсохувате” площею 180,5 га та “Урочище Колядовка” площею 83,7 га. Також рішенням Луганської обласної ради розширено територію БПП місцевого значення “Знам'янський яр” на 71,2 га, змінену межі ЛнЗ місцевого значення “Краснянське водосховище”, в результаті чого його площа збільшилась на 568 га і нині становить 1323 га. У ЛЮ досі немає БсЗ, ЗГЗ, КСЗ, ПлЗ, ГіПП, ЗПП, БС, ДП та ЗП.

Миколаївська область. Близько 95% території області розташовано у межах степової зони. Природні та напів-природні екосистеми займають біля п'яти відсотків території. Весь ПЗФ МО знаходиться у степовій частині. Нині мережа природно-заповідних територій МО представлена 112 окремими об'єктами, що займають 97545,6 га. Із них загальнодержавного значення – вісім одиниць. Тут найбільша кількість (48) заказників. Серед головних категорій ПЗФ є один філіал БсЗ (невелика частина Чорноморського БсЗ), один ПЗ (“Єланецький степ”), два НПП (“Бузький Гард”, “Білобережжя Святослава”) та чотири РЛП. Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 10 БЗ, 15 ЛнЗ, 13 ЛсЗ, 22 БПП, одна КПП і 13 ЗУ. Це одна із найбільш категоріально збалансованих адміністративних областей степової зони України. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ МО представлена 19 ППСМ та одним ЗП загальною площею 235,8 га. Показник заповідності за останні п'ять років зріс з 2,2% до 2,9% за рахунок того, що у 2010 р. рішеннями Миколаївської обласної ради створено чотири об'єкти ПЗФ – один ЛнЗ “Привільний” і три ПП: “Громоклійська круча”, “Крива пустош” і “Бондаревські джерела” загальною площею 404,8 га. Однак, тут досі немає ЕЗ, ЗГЗ, ЗЗЗ, КСЗ, ПлЗ, ЗПП, БС та ДП.

Одеська область. Мережа ПЗФ степової частини ОО представлена 78 окремими об'єктами, котрі займають 98526,6 га. Найбільше в області ПП (48). Серед головних категорій ПЗФ є один БсЗ (Дунайський), два НПП (Нижньодністровський, “Тузловські лимани”) та два РЛП (Тилігульський, “Ізмайльські острови”). Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються п'ять БЗ, 12 ЛнЗ,

один ЛсЗ, 45 БПП і одне ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ ОО представлена одним БС, 18 ППСМ та одним ЗП загальною площею 498,6 га. В області досі немає ПЗ, ГЗ, ІЗ, ЗГЗ, КСЗ, ПлЗ, КПП, ЗПП і ДП.

Полтавська область. Мережа природно-заповідних територій степової частини ПО представлена 25 окремими об'єктами, котрі займають 13093,0 га. Переважно більшість становлять заказники (21). Серед об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються три БЗ, 13 ЛнЗ, одна БПП і два ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ у даному регіоні майже не сформована, є лише одна штучна БПП “Парк відпочинку” (3,4 га). Тобто, це один із найменш категоріально збалансованих адміністративних регіонів степової зони України. На цій території немає багатьох категорій ПЗФ, зокрема БсЗ, ПЗ, НПП, РЛП, ЕЗ, ЗГЗ, ІЗ, КСЗ, ЛсЗ, ОЗ, ПлЗ, ГеПП, ГіПП, КПП, БС, ДП, ППСМ і ЗП.

Харківська область. Мережа природно-заповідних територій степової частини ХаО представлена 114 окремими об'єктами, котрі займають 18931,5 га. Із них загальнодержавного значення – 13 одиниць. Найбільше в степовій частині області заказників (89). Серед об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються 25 БЗ, чотири ЛнЗ, три ЛсЗ, 20 БПП, дві КПП і одне ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ цього регіону представлена лише одним ДП площею 51,5 га. Степова частина території області немає багатьох категорій ПЗФ, зокрема БсЗ, ПЗ, НПП, РЛП, ІЗ, КСЗ, ПлЗ, ГеПП, ЗПП, БС, ППСМ і ЗП.

Херсонська область знаходиться повністю в степовій зоні України. Більша частина земель антропогенно трансформована. Нині мережа природно-заповідних територій ХеО представлена 66 окремими об'єктами, що займають 272537,7 га, з яких загальнодержавного значення – 13 об'єктів. Тут найбільша кількість ПП (30). Серед головних категорій ПЗФ є два БсЗ (“Асканія-Нова” і Чорноморський), три НПП (Азово-Сиваський, “Джарилгацький” і “Олешківські піски”). Серед інших об'єктів ПЗФ, основною метою створення яких був передусім рослинний світ, налічуються сім БЗ, сім ЛнЗ, два ЛсЗ, 22 БПП і 10 ЗУ. Мережа штучно створених об'єктів ПЗФ ХеО представлена лише одним філіалом БС (“Новокаховське” Нікітського БС – Національного наукового центру НААН України), одним ДП, 13 ППСМ загальною площею 1118,4 га. Ще у 2005 р. показник заповідності області становив 7,8%, нині – 9,6% від площі області, який найбільшим серед степових областей України. У ХеО досі немає ПЗ, РЛП, ГЗ, ЕЗ, ЗГЗ, ІЗ, КСЗ, ПлЗ, КПП, і ЗП.

Таким чином, кількісний і якісний склад мережі територій та об'єктів ПЗФ степової зони України станом на 2011 р. охоплював 1257 територій та об'єктів, які займають площу 937255,2 га. Відповідно показник заповідності цього природно-географічного регіону становить 3,9%. У цілому аналіз сучасного стану ПЗФ Степу України показав, що розширення мережі ПЗФ є невідкладним завданням, оскільки нинішні показники заповідності даного регіону та України в цілому (5,71%) дуже віддалені від середньоевропейських (12%). Розширення мережі ПЗФ степового регіону України можливе за рахунок пе-

реважно водно-болотних угідь та залишків степових біотопів. На нашу думку, оптимальна площа ПЗФ в сучасних антропогенних умовах степової зони України мала би становити не менше 8% її території. Цього показника можна досягти шляхом організації на великих площах РЛП. Потрібно також звернути увагу на створення мережі КСЗ і ПлЗ. У штучних умовах для розширення мережі заповідних парків доцільно створити щонайменше по одному БС в ЗО і ЛО, а також степових частинах АРК, КіО, МО, ПО і ХаО, по одному ДП в ДО, ЛО, а також степових частинах МО, ПО і ОО, по одному ППСІМ у степових частинах ПО і ХаО, по одному ЗП в ДнО, ДО, ЛО, ХеО, а також степових частинах АРК, КіО, ПО і ХаО.

Література

- Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Изд. втор. доп. Серия: История охраны. природы. - К.: Эколого-культурный центр, 2002, вып. 30. - 272 с.
- Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи: Навч. посіб. - Рівне: РДТУ, 2000. - 239 с.
- Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду станом на 01.01.06 р. - К.: Держ. служба заповід. справи, 2006. - 312 с.
- Донбас заповідний. Науково-інформаційний довідник-атлас / Під заг. ред. С.С. Куруленка, С.В. Третьякова. - Донецьк, Донецька філія Ін-ту підв. кваліф. та переп. кадрів Мінекоресурсів України, 2003. - 160 с.
- Екологічна енциклопедія: УЗТ / Ред. А.В. Толстоухов та ін. - К.: ТОВ "Центр екологічної освіти та інформації", 2006. - Т. 1. - 432 с.; 2007. - Т.2. - 416 с.; 2008. - Т.3. - 472 с.
- Заповідна краса Полтавщини / Т.Л. Андрієнко, О.М. Байрак, М.І. Залудяк та ін. - Полтава: ІВА "Астрея", 1996. - 188 с.
- Заповідна справа в Україні: Навч. посіб. / Заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. - К.: Географіка, 2003. - 306 с.
- Заповідна справа: Навч. посіб. / ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., СОЛОДКИЙ В.Д., МАСІКЕВИЧ Ю.Г. та ін. - Харків: НТУ "ХП", 2002. - 240 с.
- Заповідна справа: Підручник / В.Д. Солодкий., Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Ю.Г. МАСІКЕВИЧ та ін. - Чернівці: Зелена Буковина, 2005. - 288 с.
- Заповідні куточки Кіровоградської землі / Заг. ред. Т.Л. Андрієнко. - К.: Арктур-А, 1999. - 240 с.
- Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки.- К., 2009. - 293с.
- Ковальчук А.А. Заповідна справа: науково-довідникове видання. - Ужгород: "Ліра", 2002. - 312 с.
- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України - К.: Київський ун-т, 2003. - 73 с; Додаток - 142 с.
- Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М. та ін. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. геогр. журн. - 2003. - Т. 41. - С. 16-20.
- Національна інвентаризація степів України. Проект IUCN / С. Тарашук, О. Деркач, І. Сіренко та ін. - К., 1997. - 46 с.
- Основи заповідної справи. - К.: Київський ун-т, 2002. - 128 с.
- Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: Навч. посіб. - К.: Арістей, 2007. - 480 с.
- Природно-заповідний фонд загальнодержавного значення: Довідник / В.Б. Леоненко, С.Ю. Попович, М.Л. Клестов та ін. - К.: Мінприроди України, 1999. - 240 с.
- Природно-заповідний фонд Луганської області / Арапов О.А., Сова Т.В., Ференц В.Б. та ін. Довідник. - 2-е вид., доп. і перероб. - Луганськ: ВАТ "ЛОД", 2008. - 168 с.
- Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення. - К.: ТОВ "Центр екологічної освіти та інформації", 2009. - 332 с.
- Природно-заповідний фонд Харківської області. Довідник / Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. - Х.: Райдер, 2005. - 304 с.
- Реєстр природно-заповідного фонду Одеської області / Попова О.М., Ужєвська С.П., Юрченко Ю.Ю. - Одеса: Півден. наук. центр НАН і МОН України, 2006. - 112 с.
- Сівак В.К., Солодкий В.Д. Заповідна справа. - Чернівці: Зелена Буковина, 2001. - 208 с.
- Управління природоохороною діяльністю / ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., МАСІКЕВИЧ Ю.Г., СОЛОДКИЙ В.Д. та ін. - Харків: НТУ "ХП", 2002. - 304 с.